

JÓZEF RYZNAR
Akademia Rolnicza
we Wrocławiu

UDZIAŁ KOBIET I MĘŻCZYZN W PODEJMOWANIU DZIAŁALNOŚCI PRZEDSIĘBIORCZEJ W PRODUKCJI ZWIERZĘCEJ*

1. Uwagi wstępne

Badania przeprowadzono na przełomie 1994 i 1995 roku, na terenie makroregionu południowo-zachodniej Polski. Przedmiotem badań był udział kobiet i mężczyzn w podejmowaniu działalności przedsiębiorczej. Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie:

- rozmiaru i zakresu przyswajanych innowacji na rzecz działań przedsiębiorczych w produkcji zwierzęcej,
- zakresów wiedzy niezbędnej do prowadzenia tej działalności oraz form ich zdobywania, a pod względem użytecznym,
- analizy wyników pomiarów poziomów działań przedsiębiorczych w produkcji zwierzęcej podejmowanych przez kobiety i mężczyzn.

Uwzględniając warunki przyrodnicze badania zlokalizowano w rejonie górskim, nizinnym gleb słabych i nizinnym gleb dobrych. Dbając o izolację cech ekonomicznych badaniami objęto rodzinne gospodarstwa o powierzchni mieszczącej się w przedziale 15 do 20 hektarów użytków rolnych, uważane w tych rejonach za przyszłościowe i rozwojowe. W rodzinie nie mogło być więcej niż troje i nie mniej niż dwoje dzieci. Szacunkowo określa się, że na obranym terenie funkcjonuje około 420 takich gospodarstw. Z tej liczby metodą losową do badań szczegółowych, z każdego rejonu przyrodniczego, wybrano 100. Z gospodarzem i gospodynią przeprowadzono wywiad na temat działań przedsiębiorczych w produkcji zwierzęcej oraz potrzebnego do tego zakresu wiedzy rolniczej.

* Opracowano w ramach projektu badawczego KBN Nr 0620/S3/94/06

2. Zmiany w działaniach przedsiębiorczych rodzin rolniczych

Dokonujące się przeobrażenia w życiu społecznym i gospodarczym - wywołane sytuacją rynkową, jak również ograniczenie funkcji opiekuńczej państwa - zmieniły stosunek rolników do warunków ich życia. Uległy zmianom procesy intensyfikacyjne i specjalizacyjne, pociągając za sobą zmianę funkcji gospodarza i gospodyni realizujących podstawowe zadania stanowiące o ich egzystencji. W Polsce w ostatnich latach wzrasta rola kobiety w gospodarstwach rodzinnych. Związane to jest z prądami migracyjnymi, w których mężczyźni uczestniczą w zarabkowaniu pozagospodarczym.

Doskonalenie zawodowe rolników, realizowane głównie przez doradztwo rolnicze, skierowane jest na kierownika gospodarstwa, którym jest zazwyczaj mężczyzna. Podobnie i w oświacie szkolnej brakuje wyodrębnionego oddziaływania na kobiety. Jednakże one dzięki swojej pracowitości, wrażliwości i oddaniu własnej rodzinie wyróżniają się w społeczeństwie. W coraz większym stopniu decydują o wynikach gospodarowania.

Obecnie, chociaż powoli, dokonuje się zmiana struktury rodziny. Ulegają załamaniu rygorystyczne bariery między obowiązkami żony i męża, a podział funkcji dokonuje się elastycznie w wyniku zaistniałej sytuacji gospodarczej. Konieczne staje się ukazanie roli kobiety w gospodarstwie rolnym i domowym. Prestiż w rodzinie (w tradycyjnym układzie gospodarczym) wyznaczony był stopniem przydatności członka danej społeczności. Patriarchalny układ dawał pierwszeństwo mężczyźnie. On podejmował decyzje produkcyjne w imieniu rodziny, utrzymywał kontakty z urzędami, jednostkami handlowymi, spółdzielniami itp. To wyznaczało jego pozycję pierwszeństwa, a kobieta spychana była na plan drugi^[14]. Zachodzące procesy industrializacji i urbanizacji w kraju dokonały zmiany struktury rodziny (mniejsza liczebność dzieci w rodzinie, rodziny nie trzy- a dwupokoleniowe). Uległy zmianie obowiązki żony i męża, a podział ich funkcji zaczęły wyznaczać potrzeby załogi rodzinnej^[14]. Wzrósł udział kobiet w pracach na rzecz gospodarstwa rolnego niemal dorównując nakładom pracy i częstotliwości zajęć mężczyzn^[12]. Przebieg pracy człowieka, czas jej trwania i sposób wykonania zależą przede wszystkim od samego człowieka, tzn. od jego możliwości biologicznych (np. fizycznych), nabytych umiejętności (np. wykształcenia) oraz chęci wykorzystania tych predyspozycji w toku pracy (motywacji)^[1]. Cechą przesądającą o zdolności do wykonywania określonego rodzaju pracy jest płeć, wiek oraz budowa ciała. Kobiety w pracach wymagających dużej zręczności górują nad mężczyznami. Przy pracach ciężkich, wymagających dużego wysiłku osiągają wydajność równą 60% wydajności mężczyzn^[5].

W rodzinnych gospodarstwach rolnych winno się wytwarzać takie produkty i w takiej ilości, by koszty społeczne produkcji były jak najniższe. To wiąże się też z podziałem pracy między mężczyzn i kobiety^[7]. Z procesem produkcji

związana jest znajomość marketingu. W nowej rzeczywistości gospodarstwo powinno być ukierunkowane nie tyle na produkty co na zdobycie klienta. Podmiotami, które nadają kształt współczesnemu rynkowi są sprzedający i kupujący. Oni wchodzić we wzajemne kontakty. Rezultatem tego są transakcje wymienne. Szczególnie aktywnymi uczestnikami są sprzedawcy, którzy odnoszą większe korzyści^[7].

Korzyść jest pojęciem szerokim, zwłaszcza jeśli odwołujemy się do jej subiektywnego odczucia przez jednostkę. Można jednak przyjąć, że tam gdzie w grę wchodzi innowacje o charakterze produkcyjnym i ulepszenie warsztatu pracy, szuka się korzyści ekonomicznych^[8]. Jedną z głównych przyczyn przyspieszających wprowadzenie innowacji przez kobiety i mężczyzn jest chęć poprawienia warunków bytowania^[8]. Proces przyswajania innowacji zachodzi w osobowości gospodarujących. W jego toku jednostka przechodzi od pierwszej wiadomości o innowacji aż do ostatecznego przyswojenia^[9]. Zakres i tempo zmian w gospodarstwie uzależniony jest od poziomu świadomości kobiety i mężczyzny. Można też określić, że zmiany jakie zaszły w funkcjonowaniu gospodarstwa są odbiciem szerokich zmian jakie miały miejsce w związku z sytuacją kobiety. One chcą i muszą włączać się w procesy produkcji rolniczej^[13]. Wyrazem tego jest podejmowanie innowacyjności i przedsiębiorczości.

Innowacyjność jest zdolnością zarządzających i zarządzanych do tworzenia i wdrażania nowych technik i technologii wytwarzania, kreowania struktur organizacyjnych, tworzenia związków czynników produkcji dających optymalne korzyści, stosowania racjonalnych metod i technik zarządzania oraz dostrzegania i rozwiązywania problemów. W rodzinnych gospodarstwach rolnych można ją zmierzyć takimi miernikami jak: liczbą przyjętych innowacji, ich rodzajem, poziomem nakładów na innowacje w kosztach ogólnych gospodarstwa lub też względną korzyścią jaką się osiąga przez jej wprowadzenie^[2].

Przedsiębiorczość odnosi się do działalności gospodarczej. Jej atrybutami są innowacyjność, zdolność do ponoszenia ryzyka i aktywność gospodarcza. Zatem przez przedsiębiorczość rozumie się sposób zachowania, polegający na poszukiwaniu zmiany, reagowaniu na nią jako okazji do społecznej lub gospodarczej innowacji^[3].

P.F.Drucker podaje źródła inspiracji do działań przedsiębiorczych. Są nimi:

- nieoczekiwane zdarzenia: powodzenia i niepowodzenia oraz zdarzenia zewnętrzne,
- niezgodność między rzeczywistością a wyobrażeniami o niej,
- zmiany dotychczasowych stanów wynikające z potrzeb procesów,
- zaskakujące zmiany w strukturze przemysłu, rolnictwa i rynku,
- zmiany demograficzne,
- zmiany w postrzeganiu, nastrojach i wartościach,
- nowa wiedza naukowa.

Znaczącą rolę w przedsiębiorczości spełnia przedsiębiorca. To on „... przenosi zasoby ekonomiczne z obszaru niższego na obszar wyższej wydajności i wyższego uzysku”^[3]. Przedsiębiorca odznacza się twórczą osobowością, której strukturę - zdaniem wielu autorów - wyznaczają:

- funkcje jakie osoba pełni w przełamywaniu dotychczasowych sposobów działania (czynnik ekonomiczny),
- potrzeby, motyw y działalności człowieka (czynnik psychologiczny).

W zawodzie rolnika przedsiębiorczość jest wytworem przyrodniczym, historycznym i zawodowym. Stąd rolnicy przejawiają takie cechy jak: samodzielność, niezależność, stanowczość, radzenie sobie w sytuacjach trudnych, wytrwałość i pracowitość. Ich ukształtowanie wyznaczają warunki przyrodniczo - ekonomiczno - demograficzne, polityka państwa wobec rolnictwa w różnych okresach historycznych oraz kwalifikacje i motywacje samych rolników.

Prowadzenie działalności przedsiębiorczej odbywa się w rodzinie. Spośród wielu cech ją określających do znaczących należą: instytucjonalna forma małżeństwa i wynikające z niej powinności, nomenklaturowy system określający stosunek pokrewieństwa oraz zapewnienie dzieciom utrzymania i wychowania. Prowadzenie działalności gospodarczej wyznacza również funkcję materialno - ekonomiczną. Polega ona na prowadzeniu odpowiedniego poziomu i rozmiaru produkcji w gospodarstwie rolnym, pracy zarobkowej poza gospodarstwem, świadczeniu odpowiednich usług, utrzymywaniu odpowiedniego rozmiaru konsumpcji oraz gospodarowania zgromadzonymi zasobami. Funkcja ta niewątpliwie ulega zmianie w poszczególnych cyklach małżeńsko - rodzinnych. Jednakże o jej rozmiarach decydują małżonkowie, a w konkretnym przypadku gospodarz (mężczyzna) i gospodyni (kobieta).

3. Wyniki badań

Wiek człowieka, a za tym jego stan fizyczny, wyznacza możliwość wykonywania różnorodnych prac w gospodarstwie. Spośród badanych, mężczyźni liczyli 42 lata, a ich żony były o 3 lata młodsze. Z psychologicznego punktu widzenia jest to wiek późno dojrzały charakteryzujący się stabilizacją rodzinną, zawodową i społeczną. Rolnicy ci są zdolni i gotowi do podejmowania zadań długofalowych związanych z rozwojem gospodarstw. Wiążą się emocjonalnie ze swym warsztatem pracy, ponieważ wiele w nim zrobili (uwzględniając lata życia). W warunkach górskich rolnicy chętniej i wcześniej przekazują gospodarstwa następcom. Wiek rolników („głowy” gospodarstwa) w poszczególnych rejonach przyrodniczych był nieco zróżnicowany.

Rodziny badanych były trzypokoleniowe. Ich liczebność średnio wynosiła pięć osób. Poza dziećmi (dwoje lub troje, co wynika z założeń metodycznych) w rodzinach badanych byli teściowie lub rodzice (w odniesieniu do „głowy”

rodziny). Obecność pierwszego pokolenia (dziadków) jest ważna ze względów socjalizacyjnych (wychowanie i opieka nad dziećmi) oraz ze względów kulturowych, gdyż to oni wnieśli swoją pracę na rzecz obecnego gospodarstwa. Można by tu przedstawić szereg innych zalet.

Pod względem formalnym rolnicy legitymują się określonym poziomem wykształcenia zawodowego. Dominuje poziom zasadniczej szkoły rolniczej. Nie ma rolników bez jakichkolwiek przygotowań do zawodu, co jest zjawiskiem pozytywnym szczególnie w tej grupie gospodarstw. W okresie lat siedemdziesiątych rolnicy dość licznie korzystali z kursów by uzyskać dyplom rolnika wykwalifikowanego lub mistrza w zawodzie. Młodzież licznie uczestniczyła w Zespołach Przystosowania Rolniczego. Od strony formalnej rolnicy są zaopatrzeni w odpowiednie dokumenty wykształcenia zawodowego.

Dla celów statystycznych, porównawczych i ekonomicznych M.Jerzak^[4] wprowadził miernik kwalifikacji. Jest nim wykształcenie na poziomie zasadniczej szkoły rolniczej jako jedna jednostka kwalifikacyjna (j.k.). Wiedza zdobyta w szkole nie stanowi o kwalifikacjach. Każdy człowiek zdobywa ją w toku pracy, poprzez formy pozaszkolne i własne doświadczenie. Uwzględniając wykształcenie szkolne i staż pracy w zawodzie rolnika obliczono kwalifikacje mężczyzn i kobiet. Wynosiły one w kolejności 2,04 i 1,94 j.k. Różnica 5,2% na korzyść pierwszych jest istotna^[6]. Dodać należy, że w oddziaływaniu doradczym służb mniej uczestniczą kobiety. O treściach porad w sposób pośredni dowiadują się od swoich mężów. Jednakże one również biorą udział w procesach gospodarczych.

Powierzchnia gospodarstw średnio wynosiła 17,8 ha użytków rolnych. Gospodarstwa te były uważane za rozwojowe w każdym rejonie. Wskaźnik bonitacji gleb dla rejonu górskiego i nizinnej gleb słabych był do siebie zbliżony. Jednakże warunki gospodarowania w rejonie górskim, ze względu na falistość terenu i warunki przyrodnicze, w zestawieniu z pozostałymi były trudniejsze.

Średnio 83% gospodarstw jest dziedziczona po rodzicach. W nich zachodzi kontynuacja dorobku materialnego poprzedników. Następcy to nie tylko konsumenci dóbr, ale też twórcy nowych wartości. Około 17% gospodarstw pochodzi z zakupu w ostatnim czasie. Świadczy to o znajdowaniu miejsc pracy przez tych rolników, którzy wywodzą się z rodzinnych gospodarstw.

Produkcja rolna w gospodarstwach obejmowała produkcję roślinną i zwierzęcą. Ta druga pozwala przetwarzać produkty pochodzenia roślinnego zgodnie z zamierzeniami gospodarujących. Gospodarstwa z produkcją zwierzęcą dokonywały zmiany funkcji produkcji, pozwalającej zwiększyć wartość dochodu gospodarstwa w istniejących warunkach rynkowych. Wyrażało się to w dążności do poszukiwania zmian w gospodarstwie jako okazji do gospodarczej innowacji.

W opracowaniu danych o innowacjach zastosowano: metodę punktową oraz wskaźnik procentowy^[11]. Procedura ustalania punktacji jest następująca. Każdej innowacji dotyczącej zmiany narzędzi lub materiału podporządkowano 1 punkt,

częściowej zmianie technologii - 2 p., a całkowitej zmianie technologii - 3 p. Liczbę punktów na gospodarstwo rolne przemnożono przez jego powierzchnię i wskaźnik bonitacji, ponieważ wartość innowacji zależy od tych wielkości. Zapisano to wzorem:

$$W_{ig} = Li \times W_b \times P_g$$

gdzie:

- W_{ig} - syntetyczny wskaźnik innowacji w gospodarstwie rolnym,
 Li - liczba innowacji na gospodarstwo rolne (zmiana narzędzi i materiałów oraz częściowa i całkowita zmiana technologii),
 W_b - wskaźnik bonitacji gleb,
 P_g - powierzchnia gospodarstwa.

W produkcji zwierzęcej odnotowano 75 182 punktów innowacji. Mieszczą się one w następujących zakresach:

- pasz dla bydła (6,6% innowacji), trzody chlewnej (8,5%) i drobiu (3,6%). Poddawano sortowaniu niektóre plony (zboża, ziemniaki). Pozwalało to uzyskać część plonów o wyższej jakości. Natomiast część plonów o niższej wartości rynkowej przeznaczono na paszę. Dzięki tym zabiegom przenoszono uzysk z produkcji roślinnej na zwierzęcą. Poza paszami własnymi (11,8%) gromadzono przemysłowe (11,8%), z zawartością niezbędnych składników pokarmowych, pozwalających poprawić mięsność świń i bydła opasowego.
- wzrostu pogłowia bydła (11,8% innowacji) i trzody chlewnej (17,3%). O tych innowacjach zdecydowały pasze pochodzące z części produkcji roślinnej nie nadającej się do sprzedaży.
- wprowadzenie sztuk hodowlanych macior (5,5% innowacji) i knurów (4,5%). Wprowadzenie odpowiedniego materiału do chowu jest wyrazem postępu biologicznego dającego gwarancję jakościowego przyrostu masy ciała.
- modernizacji pomieszczeń inwentarskich dla bydła (8,8% innowacji) i trzody chlewnej (6,1%). Rolnikom zależało na zapewnieniu odpowiednich ciągów technologicznych i poprawieniu oraz tworzeniu nowych stanowisk dla zwiększonego pogłowia zwierząt gospodarskich. Czyniono starania by poprzez produkcję zwierzęcą podnieść wartość produkcji roślinnej. Nie mała w tym zasługa kobiet, gdyż z ogólnej liczby innowacji 35,1% jest ich udziałem (tabela 1). Należy zaznaczyć, że kobiety w warunkach gleb górskich, wykazywały większą aktywność w przedsiębiorczości w porównaniu z kobietami na terenach o lepszej bonitacji.

Tabela 1
Zakresy tematyczne wprowadzonych innowacji w produkcji zwierzęcej (%)

Lp.	Wyszczególnienie	Rejon b a d a ń						Razem		Ogółem
		górski		nizinny słaby		nizinny dobry		M	K	
		M	K	M	K	M	K			
1	Zwiększono pogłowie bydła	12.7	8.9	7.4	2.8	5.9	5.9	8.7	6.1	14.8
2	Zwiększono pogłowie trzody	7.3	3.5	14.8	7.4	12.7	7.1	11.4	5.9	17.3
3	Zwiększono pogłowie owiec	0.0	0.0	0.9	0.0	0.0	0.0	0.3	0.0	0.3
4	Zwiększono pogłowie drobiu	0.4	0.4	0.9	0.9	2.8	0.4	1.3	0.6	1.9
5	Zwiększono pogłowie kóz	0.4	0.4	0.0	0.0	0.0	0.0	0.1	0.2	0.3
6	Wprowadzono sztuki hodowlane jałówek	0.7	1.5	0.0	0.0	2.8	1.2	1.2	1.0	2.2
7	Wprowadzono sztuki hodowlane buhajków	0.4	0.4	0.0	0.0	0.8	0.0	0.4	0.2	0.6
8	Wprowadzono sztuki hodowlane macior	3.5	1.1	7.4	0.9	2.8	1.2	4.4	1.1	5.5
9	Wprowadzono sztuki hodowlane knurów	3.1	0.0	6.0	0.0	4.0	0.8	4.2	0.3	4.5
10	Wprowadzono nowe pasze dla bydła	5.0	2.7	4.1	2.3	3.6	2.0	4.3	2.3	6.6
11	Wprowadzono nowe pasze dla trzody	1.2	0.4	9.2	6.4	4.4	5.1	4.7	3.8	8.5
12	Wprowadzono nowe pasze dla drobiu	1.5	2.3	1.4	1.4	1.6	2.4	1.5	2.1	3.6
13	Wprowadzono nowe pasze treściwe	0.0	0.0	3.7	0.0	2.4	0.0	1.9	0.0	1.9
14	Wprowadzono konserwację pasz	8.5	3.8	4.1	3.2	10.3	4.8	7.8	4.0	11.8
15	Wprowadzono dojarkę	3.1	2.3	0.0	0.0	1.6	1.6	1.6	1.4	3.0
16	Wprowadzono schładzarkę	1.2	0.4	0.5	0.5	0.0	0.0	0.5	0.3	0.8
17	Wprowadzono środki higieniczne	0.0	3.8	0.0	0.9	0.0	0.0	0.0	1.6	1.6
18	Zmodernizowano pomieszczenia dla bydła	7.3	3.5	1.4	0.5	3.5	1.2	4.2	1.8	6.0
19	Zmodernizowano pomieszczenia dla trzody	3.5	1.1	6.9	2.3	3.1	0.8	4.4	1.4	5.8
20	Zmodernizowano pomieszczenia dla drobiu	0.7	0.0	0.9	0.9	2.4	0.0	1.3	0.3	1.6
21	Wybudowano pomieszczenia dla bydła	0.7	0.8	0.0	0.0	0.0	0.0	0.2	0.3	0.5
22	Wybudowano pomieszczenia dla trzody	0.7	0.0	0.0	0.0	0.4	0.4	0.4	0.2	0.6
23	Wybudowano inne pomieszczenia	0.4	0.4	0.0	0.0	0.0	0.0	0.1	0.2	0.3
	Razem produkcja zwierzęca	62.3	37.7	69.6	30.4	65.1	34.9	64.9	35.1	100.0

Różna jest innowacyjność produkcji zwierzęcej w gospodarstwach. W 42 obiektach kobiety jej nie podjęły, a w 5-ciu mężczyźni, średnio 7,8% analizowanych gospodarstw. Spowodowane to było podjęciem pracy dodatkowej przez gospodynie i gospodarzy, jak też wcześniej ukierunkowaną już działalnością gospodarczą. Pozostała liczba gospodarstw podjęła działalność przedsiębiorczą w produkcji zwierzęcej. Liczba innowacji wahała się od 13,5 do 276 punktów. Wprowadzając średnią arytmetyczną dla innowacyjności podzielono gospodarstwa powyżej i poniżej tych wielkości. W ten sposób określono poziomy przedsiębiorczości. Pierwszy tzw. „zerowy” dla gospodarstw, które nie podjęły działalności. Drugi „niski” o liczbie innowacji poniżej średniej i trzeci „średni” powyżej średniej (tabela 2).

Tabela 2

Struktura procentowa gospodarstw
o różnych poziomach przedsiębiorczości kobiet i mężczyzn
w produkcji zwierzęcej

Rejon	Płeć n - liczba gospodarstw	Poziomy przedsiębiorczości			% gospodarstw z działalnością przedsiębiorczą	% gospodarstw z działalnością przedsiębiorczą w rejonie
		zerowy	niski	średni		
Górski	K n=100	13,0	36,0	51,0	87,0	93,0
	M n=100	1,0	44,0	55,0	99,0	
Nizinny gleb słabych	K n=100	14,0	41,0	45,0	86,0	92,0
	M n=100	2,0	49,0	49,0	98,0	
Nizinny gleb dobrych	K n=100	15,0	38,0	47,0	85,0	91,5
	M n=100	2,0	41,0	57,0	98,0	
Razem	K n=300	14,0	38,3	47,7	86,0	92,2
	M n=300	1,7	44,7	53,7	98,4	
Ogółem	n=600	7,8	41,5	50,7	92,2	x

Gospodarstwa o niskim poziomie przedsiębiorczości w produkcji zwierzęcej (41,5%) charakteryzowały się wielokierunkową produkcją.

W średnim poziomie (50,7% gospodarstw) miał miejsce chów trzody chlewnej. Należy zauważyć następujące prawidłowości (wyniki tabela 2): w warunkach górskich (93% gospodarstw), a nizinnych o dobrych glebach (91,5%) gospodarstw zajmuje się produkcją zwierzęcą. Chociaż różnica we wskaźniku procentowym jest niewielka, to jednak w warunkach gorszych gleb ludność podejmuje w większym stopniu działalność w produkcji zwierzęcej. Środowiska przyrodnicze o lepszych glebach dają możliwość rozwijania produkcji ogrodniczo-warzywniczej. Zjawisko to potwierdzają dane zawarte w tabeli 3. W warunkach

nizinnych gleb dobrych występuje najniższy wskaźnik przyjętych innowacji w zakresie produkcji zwierzęcej (28,9%) kosztem działalności ogrodniczej. Pozostałe dwa rejon: górski (31,7%) i nizinny gleb słabych (39,4% przyjętych innowacji) utrzymują działalność w produkcji zwierzęcej głównie na poziomie „średnim”.

Tabela 3

Struktura procentowa innowacji w gospodarstwach o różnych poziomach przedsiębiorczości kobiet i mężczyzn w produkcji zwierzęcej

Rejon	Płeć	Poziomy przedsiębiorczości			Razem	Ogółem
		zerowy	niski	średni		
Górski	K	0,0	2,4	9,1	11,5	31,7
	M	0,0	7,2	13,0	20,2	
Nizinny gleb słabych	K	0,0	2,1	12,1	14,2	39,4
	M	0,0	7,5	17,7	25,2	
Nizinny gleb dobrych	K	0,0	3,1	6,3	9,4	28,9
	M	0,0	8,2	11,3	19,5	
Razem	K	0,0	7,6	27,5	35,1	100,0
	M	0,0	22,9	42,0	64,9	
Ogółem	x	0,0	30,5	69,5	100,0	x

Kobiety we wszystkich rejonach przyrodniczych wspierają działalność swoich mężów. One to wprowadziły 35,1% innowacji w produkcji zwierzęcej (tabela 1 i 3). Niższy wskaźnik innowacyjności kobiet, wynika z faktu, że poza działalnością gospodarczą zajmują się sprawami socjalno-bytowymi, wychowaniem dzieci i wieloma innymi zagadnieniami.

One chcą i muszą się włączać w rozliczne problemy gospodarstwa rolnego i domowego oraz środowiska społecznego wsi. Rozpatrując udział kobiet i mężczyzn w procesie przyjmowania innowacji zauważa się ich znaczącą rolę w pierwszych fazach, a malejącą w końcowych. Pozycja mężczyzny jest odwrotnością. W pierwszych fazach udział ich jest nieznaczny, a w końcowych znaczący^[10]. Mężczyźni czynią się odpowiedzialnymi za całokształt przedsięwzięć jako kierownicy gospodarstw.

Rolnicy mają świadomość, że do prowadzenia działalności przedsiębiorczej w produkcji zwierzęcej konieczne jest odświeżenie posiadanej wiedzy jak i zdobywanie nowych jej zakresów.

Wiedza decyduje o kwalifikacjach zawodowych, a jej uzupełnianie winno mieć charakter permanentny. Każda nowa sytuacja gospodarcza, a w tym: postęp w rolnictwie, uwarunkowania środowiskowe, wzrost świadomości, wyzwalają potrzebę rekonstrukcji, pogłębiania wiedzy celem racjonalnego jej wykorzystywania w działalności przedsiębiorczej. Uzupełnianie wiedzy wyznaczone jest

wieloma czynnikami. Od 1989 roku system gospodarki rynkowej sprawił, że nie producent decyduje o ilości i jakości produkcji, lecz nabywca. Zatem wszelkie decyzje o rozmiarze produkcji i doksztalcaniu zawodowym rozpoczynają się od rozeznania charakteru i siły nabywczej konsumenta. Działalność rodzinnych gospodarstw rolnych prowadzona jest na rachunek i ryzyko własne, według praw gospodarki towarowo-pieniężnej. Od momentu zmiany warunków produkcji, rozpoczął się proces przystosowywania programów doksztalceniowych do popytu nie tylko na wiedzę w ogóle, lecz wiedzę przystosowaną do potrzeb gospodarki rynkowej.

W doskonaleniu zawodowym i w pracy doradczej ważne jest by producenta wyposażać w takich zasób wiedzy, który by ułatwił mu realizację zasady racjonalnego gospodarowania.

Praktycznie nie ma rolników, którzy nie interesowaliby się wiedzą adekwatną do aktualnych wymogów rynku. Do zakresów wiedzy rolniczej stanowiących zainteresowanie rolników należą:

- produkcja roślinna, problemy związane z nawożeniem mineralnym i organicznym, użytkowaniem łąk i pastwisk, ochroną roślin, przygotowaniem i doprawianiem gleby, mechanizacją zabiegów pielęgnacyjnych, techniką siewu i sadzenia, zbiorem i przechowywaniem płodów rolnych, doбором odmian, doбором i konserwacją oraz obsługą maszyn rolniczych.
- produkcja zwierzęca, która obejmuje problemy żywienia zwierząt gospodarskich, warunków zoohigienicznych i profilaktyki, gromadzenia i konserwacji pasz, doboru sztuk do chowu i hodowli, przechowalnictwa produktów produkcji zwierzęcej, mechanizacji i modernizacji produkcji zwierzęcej.
- gospodarstwo domowe, a w nim zagadnienia dotyczące urządzania pomieszczeń domowych, organizacji prac domowych, ogródków przydomowych, urządzania obejścia gospodarskiego, opieki zdrowotnej, żywienia rodziny, organizacji wypoczynku, wychowania dzieci.
- ekonomika i organizacja rolnictwa, gdzie ważne jest sporządzanie kalkulacji, prowadzenie rachunkowości, ustalanie kierunków produkcji, organizacja pracy w gospodarstwie.
- organizacja rynku rolnego, która dotyczy zagadnień przygotowania produktów i wejścia na rynek, otoczenia rynku, kredytów, ubezpieczeń.
- prawo rolne, które obejmuje posługiwanie się prawem rolnym i jego interpretacją.

W trakcie postępowania badawczego w powyższych zakresach wiedzy poszczególnym zagadnieniom nadano jeden punkt. Zadaniem osoby badanej było wskazanie tych dziedzin, w których występują luki w systemie wiedzy oraz form ich uzupełnienia. Kobiety z rejonu górskiego zgromadziły 992 punkty. Jest to najmniejsza punktacja w badanych rejonach. Liczbę tę przyjęto za 100%, ustalając strukturę procentową zakresów wiedzy wymagającej uzupełnienia przez ko-

biety i mężczyzn w poszczególnych rejonach przyrodniczych. Na ogólną liczbę 8276 punktów 41,5% należy do kobiet. Szczegółowe dane zawiera tabela 4.

Z zestawienia wynika, że:

a) największe zainteresowania rolników dotyczą zagadnień:

- w produkcji rolniczej głównie nowych odmian i środków ochrony roślin;
- w gospodarstwie domowym (szczególnie dla kobiet, średnio - 50,6% badanych) dominują: urządzenie i funkcjonowanie gospodarstwa;
- w produkcji zwierzęcej: żywienie zwierząt gospodarskich, dobór sztuk do chowu i hodowli.

Poprzez tę problematykę należy widzieć dążność rolników do poprawiania efektywności gospodarowania. Większe zainteresowanie kobiet sprawami gospodarstwa domowego w zestawieniu z mężczyznami wynika z chęci poprawienia sobie warunków pracy i życia.

b) zaangażowanie mężczyzn w zdobywaniu wiedzy (głównie w odniesieniu do gospodarstwa rolnego) jest o 40,7% większe niż u kobiet. Wynika to z ich roli kierownika rodziny i gospodarstwa.

c) uzupełnianie wiedzy pozornie wydać by się mogło uzależnione jest od warunków przyrodniczych. Wśród kobiet w kolejnych rejonach wynosi: 100%, 122,2%, 124,4%. Podobny wzrost występuje u mężczyzn. Polepszające się warunki przyrodnicze ułatwiają prowadzenie działalności rolniczej dostosowując ją do rynku. Fakt ten potwierdził w dalszej części badań dochód rolniczy.

Ludzie różnią się sposobami poznawania rzeczywistości. Jedni poznają ją przez dźwięk, inni przez słuch, jeszcze inni przez działanie. Niektórzy potrzebują łącznego oddziaływania bodźców. Dobór sposobów i środków dla osiągnięcia zamierzonego celu określa metodę. Pojęciem nadrzędnym jest forma. W tabeli 5 ukazano formy i metody zdobywania wiedzy rolniczej.

Aniektowani rolnicy wybrali w kolejności:

- czasopisma rolnicze, niosące najnowszą wiedzę do której można wrócić jeszcze raz w odstępach czasowych,
- szkolenia rolnicze, w czasie których prezentowana jest wiedza sprawdzona w miejscu gospodarowania,
- audycje telewizyjne, gdzie słowo połączone z obrazem oddziałuje na odbiorcę. Ponadto dostrzega się ruch, a zbliżona kamera do obiektu obserwowanego pokazuje jego szczegóły,
- działalność praktyczną służb doradczych, w kontaktach indywidualnych, grupowych i masowych z rolnikami, podczas których przekazywane są informacje o rynku, wciela się określone nowości do konkretnych warunków środowiska, pomaga się w rozwiązywaniu spraw organizacyjnych,

Tabela 4

Zakresy wiedzy rolniczej (% wypowiedzi)

Lp.	Zakresy wiedzy	Środowisko przyrodnicze								Ogółem	
		górskie		nizinne		nizinne					
				o glebach słabych		o glebach dobrych					
		kobieta	mężczyz- na	kobieta	mężczyz- na	kobieta	mężczyz- na	kobieta	mężczyz- na	kobieta	mężczyz- na
I	Produkcja roślinna	14,0	67,2	22,1	72,6	20,4	85,5	16,3	65,3		
II	Produkcja zwierzęca	15,3	32,6	16,9	39,6	20,5	43,8	15,2	33,5		
III	Gospodarstwo domowe	53,7	8,8	62,6	13,3	59,1	10,7	50,6	10,3		
IV	Ekonomika i org. rolnictwa	6,1	12,8	9,3	14,3	11,9	17,0	7,9	12,7		
V	Organizacja rynku rolnego	7,8	14,7	7,7	15,1	8,9	16,9	7,0	13,5		
VI	Prawo rolne	3,1	5,2	3,6	6,6	3,6	6,9	3,0	5,4		
Kobiety w rejonie górskim = 100%		100,0	142,3	122,2	164,5	124,4	173,8	100,0	140,7		
Kobiety w każdym rejonie = 100%		100,0	142,9	100,0	134,7	100,0	145,4	x	x		

Tabela 5

Formy i metody zdobywania wiedzy rolniczej (% wypowiedzi)

Lp.	Formy i metody	Środowisko przyrodnicze								Ogółem	
		górskie		nizinne o glebach słabych		nizinne o glebach dobrych		kobieta	mężczyzna	kobieta	mężczyzna
		kobieta	mężczyzna	kobieta	mężczyzna	kobieta	mężczyzna				
1	Demonstracje	8,0	10,4	5,0	10,2	7,9	15,7	6,9	12,3	6,9	12,3
2	Szkolenia	12,8	19,3	12,1	19,6	16,9	23,7	14,0	21,0	14,0	21,0
3	Kursy	4,5	2,4	4,0	4,1	5,7	7,5	4,8	4,8	4,8	4,8
4	Wycieczki	3,9	4,2	5,6	7,0	6,0	6,9	5,3	6,2	5,3	6,2
5	Wystawy	2,5	5,2	4,0	5,9	2,8	6,6	3,1	5,9	3,1	5,9
6	Biuletyny	6,0	13,1	3,8	4,3	4,6	5,7	4,9	7,4	4,9	7,4
7	Ulotki	4,4	11,5	6,2	10,1	4,8	8,7	5,2	10,0	5,2	10,0
8	Czasopisma	21,9	24,4	18,7	19,8	18,4	19,3	19,5	20,9	19,5	20,9
9	Książki	6,5	7,9	8,0	9,9	9,5	10,5	8,1	9,5	8,1	9,5
10	Telewizja	14,0	16,1	18,8	24,0	13,6	17,3	15,6	19,3	15,6	19,3
11	Radio	5,5	5,2	5,6	5,3	2,0	2,6	4,3	4,3	4,3	4,3
12	Służba rolna	10,0	22,6	8,2	14,4	7,9	20,9	8,6	19,1	8,6	19,1
Kobiety w każdym rejonie = 100%		100,0	142,3	100,0	134,6	100,0	145,4	100,0	140,7	100,0	140,7

- demonstracje rolnicze umożliwiające zastosowanie wiedzy rolniczej w konkretnych warunkach środowiskowych,
- ulotki rolnicze, zawierające syntezę wiedzy, konkretne wskazówki do których można sięgnąć w praktycznym działaniu.

Dobór form i metod w uzupełnianiu wiedzy jest sprawą indywidualną, stąd nie stwierdzono żadnej zależności od rejonu przyrodniczego. Różnica wynosiła średnio 40,7% na korzyść mężczyzn, którzy zadeklarowali większy udział w doborze.

Zdobywanie potrzebnej wiedzy zależało będzie od przestrzegania zasad skutecznego oddziaływania w systemie doradczym oraz od czynników wyznaczających pracę doradcą. Wraz z wejściem gospodarki rynkowej następuje przeorientowanie się producentów co do charakteru i rozmiaru produkcji rolnej. Fakt ten wyzwała potrzebę uzupełnienia wiedzy o rynku by racjonalnie wytwarzać wartości użytkowe. Potrzeby te wykazują zarówno gospodynie wiejskie jak i ich partnerzy życia.

4. Podsumowanie i wnioski

Makroregion południowo-zachodni, na tle przyrodniczych warunków Polski, posiada dogodne możliwości działalności rolniczej. Przeważa w nim produkcja roślinna nad zwierzęcą. Ta druga szczególnie wyzwała działalność przedsiębiorczą pozwalającą powiększać i przetwarzać produkty produkcji roślinnej. Staje się to nakazem zachodzących przeobrażeń w życiu społeczno-gospodarczym, które sprawiają wzrost aktywności kobiet wiejskich. One to dzięki swojej zręczności, nabytym umiejętnościom włączają się w działalność przedsiębiorczą dokonując modernizacji swoich gospodarstw.

Przy podejmowaniu działalności przedsiębiorczej zachodzi potrzeba odświeżenia i pogłębienia wiedzy rolniczej przez kobiety i mężczyzn, w sprawnie funkcjonującym systemie pozaszkolnej oświaty rolniczej.

Przedstawiony materiał pozwala wysunąć następujące wnioski:

1. Na ogólną liczbę punktów wprowadzonych innowacji w produkcji zwierzęcej 35,1% jest dziełem kobiet, w 86,0% analizowanych gospodarstw. Pozostałą liczbę punktów innowacji (64,9%) wprowadzili mężczyźni, w 98,4% gospodarstw.
2. Wyznaczając poziomy przedsiębiorczości produkcji zwierzęcej stwierdzono, że w 7,8% gospodarstw jej nie podjęło, natomiast w 41,5% przedsiębiorczość na poziomie niskim i w 50,7% na średnim.
3. Potrzeby uzupełniania wiedzy rolniczej mają charakter permanentny. Popyt na nią wyzwała działalność przedsiębiorcza. Mężczyźni wykazują chęć zdobywania wiedzy w 40% częściej w zestawieniu z kobietami, ponieważ czynią się głównie odpowiedzialni za produkcję rolną.

LITERATURA

- [1] Adamowski Z.: Podstawy ekonomiki i organizacji przedsiębiorstw rolnych. PWRiL, Warszawa 1983.
- [2] Baruk J.: Innowacyjność przedsiębiorstw w warunkach transformacji systemowej. Wiadomości statystyczne 1994, nr 2, s.11.
- [3] Drucker P.F.: Innowacja i przedsiębiorczość. Praktyka i zasady. PWE, Warszawa 1992.
- [4] Jerzak M.: Jak zmierzyć społeczny poziom kwalifikacji w rolnictwie. Służba rolna, 10, 1984, s. 13.
- [5] Kopeć B.: Ekonomika i organizacja gospodarstw rolnych w zarysie. PWRiL, Warszawa 1972.
- [6] Kopeć B.: Metodyka badań ekonomicznych w gospodarstwach rolnych. Skrypt AR, Wrocław 1983.
- [7] Kramer T.: Marketing. „Książnica”, 1992.
- [8] Makarczyk W.: Przyswajanie innowacji. Ossolineum, Wrocław 1971.
- [9] Rogers E. M.: Diffusion of Innovations. New York 1967.
- [10] Ryznar J.: Z badań nad rolą kobiety w rodzinnym gospodarstwie rolnym i domowym. Mat. konf. pt.: „Problemy aktywizacji społeczno-gospodarczej kobiet wiejskich”. Wrocław 1996.
- [11] Ryznar J., Krzemiński J.: Wykorzystanie punktowego obliczania innowacji rolniczych w rachunku korelacji. Zeszyty Naukowe AR Wrocław, Rolnictwo LXI, 1994, s. 99-104.
- [12] Tryfan B.: Rola wiejskiego gospodarstwa domowego we współczesnym świecie. [w:] Wiejskie gospodarstwo domowe a rozwój społeczny. Pod red. U.Świątlikowskiej. SGGW-AR, Warszawa 1981.
- [13] Wawrzyniak B.: Doradztwo rolnicze cz. II. Metody pracy doradczej w rolnictwie. Włocławskie Towarzystwo Naukowe, Włocławek 1993.
- [14] Wawrzyniak B.: Kobieta wiejska. LSW, Warszawa 1980.